

De Tweede Wereldoorlog

Dirk Martin

De specifieke context waarin deze bronnen tot stand kwamen, leidde ertoe de openbare archiefbescheiden van de Belgische instellingen betreffende de Tweede Wereldoorlog apart in dit thematische hoofdstuk te behandelen. Zij komen hier aan bod samen met de openbare archiefbescheiden uitgaande van de bezetter, die grotendeels in buitenlandse archieven worden bewaard, en met particuliere archiefbescheiden.

Uiteraard verwijzen we de lezer naar de andere hoofdstukken voor bronnen van instellingen, organisaties en personen die *onder meer* ook de jaren 1940-1945 bestrijken maar er niet specifiek voor zijn.

1. Bibliografie

- ARON (P.), GOTOVITCH (J.), eds. *Dictionnaire de la Seconde Guerre mondiale en Belgique*. Brussel, 2008.
- BEYEN (M.). *Oorlog en verleden. Nationale geschiedenis in België en Nederland, 1938-1947*. Amsterdam, 2002.
- COLIGNON (A.), MARTIN (D.), eds. *België 1940, een maatschappij in crisis en oorlog*. Brussel, 1993 (Franse uitgave: COLIGNON (A.), MARTIN (D.), eds. *Belgique 1940, une société en crise, un pays en guerre*. Brussel, 1993).
- CONWAY (M.). *Collaboration in Belgium. Léon Degrelle and the Rexist Movement 1940-1944*. New Haven-London, 1993.
- DE JONGHE (A.). De Strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel (1942-1944), in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, 1974, p. 9-81; 1976, p. 5-152; 1978 p. 5-178; 1982, p. 97-187; 1984, p. 6-234.
- DE WEVER (Br.). *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV, 1933-1945*. Tielt-Gent, 1994.
- FAYAT (H.). *Belgische wetgeving in ballingschap. Overzicht van de wetgevende en uitvoerende actie door de Belgische regering (1940-44)*. Brussel, 1994.
- GERARD-LIBOIS (J.), GOTOVITCH (J.). *L'an 40. La Belgique occupée*. Brussel, 1971.
- GOTOVITCH (J.), KESTELOOT (C.), eds. *Collaboration, répression. Un passé qui résiste*. Brussel, 2002.
- Jours de Guerre*. Brussel, 1990-2001.

- MAERTEN (F.), SELLESLAGH (F.), VAN DEN WIJNGAERT (M.), eds. *Entre la peste et le choléra. Vie et attitudes des catholiques sous l'occupation*. Brussel-Gerpennes, 1999.
- LUYTEN (D.). *Ideologie en praktijk van het corporatisme tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Brussel, 1997.
- NEFORS (P.). *De Galopin-doctrine, de emissiebank en de industriële "collaboratie" in de Tweede Wereldoorlog*. Leuven, 1999 (Franse uitgave: NEFORS (P.). *La collaboration industrielle en Belgique 1940-1945*. Brussel, 2006).
- VELAERS (J.), VAN GOETHEM (H.). *Leopold III. De koning, het land, de oorlog*. Tiel, 1994.
- VERHOEYEN (E.). *België bezet 1940-1944*. Brussel, 1993.
- VAN DEN WIJNGAERT (M.). *Het beleid van het comité van de Sekretarissen-generaal in België. 1940-44*. Brussel, 1975.
- VAN DEN WIJNGAERT (M.) e.a. *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Antwerpen, 2004.
- VAN DOORSLAER (R.), ed. *Gewillig België: Overheid en jodenvervolgning tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Antwerpen-Amsterdam-Brussel, 2007 (Franse uitgave: VAN DOORSLAER (R.), ed. *La Belgique docile: Les autorités belges et la persécution des Juifs en Belgique durant la Seconde Guerre mondiale*. Brussel, 2007).
- WAGNER (W.). *Belgien in der deutschen Politik während des Zweiten Weltkrieges*. Boppard a. Rhein, 1974.
- WOUTERS (N.). *De Führerstaat: Overheid en collaboratie in België (1940-1944)*. Tiel, 2006.
- WOUTERS (N.). *Oorlogsburgemeesters 40/44. Lokaal bestuur en collaboratie in België*. Tiel, 2004.

Raadpleeg ook de lopende "Bibliografie van de publicaties betreffende België en de Tweede Wereldoorlog" in '30-'50, *Berichtenblad van het SOMA* en op de website www.cegesoma.be.

2. Historisch overzicht

Tijdens de Tweede Wereldoorlog en met name van 1 juni 1940 tot 13 juli 1944 werden België en twee Noord-Franse departementen bestuurd door een Duitse militaire bezettingsadministratie. De hoogste gezagsdrager was de *Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich*. Zijn taak was militair: hij moest het Duitse gezag doen eerbiedigen en orde en rust verzekeren. Zijn opdracht was ook administratief: hij moest de Belgische administratie controleren en – één van de grote prioriteiten – de Belgische economie dienstbaar maken aan de Duitse oorlogsvoering. Voor de militaire kwesties kon de *Militärbefehlshaber* beschikken over een *Kommandostab*. De bestuurlijke, economische, politieke en culturele aangelegenheden vormden het actieterrein van de *Verwaltungsstab*, die door een *Militärverwaltungschef* werd geleid. De *Verwaltungsstab* bestond uit een *Wirtschaftsabteilung* en een *Verwaltungsabteilung*. Het *Präsidialbüro* vormde een soort kabinet van de *Militärverwaltungschef*.

De structuur van de Brusselse generale staf werd op lokaal vlak gereproduceerd (*Kommandanturen*). In het kader van de ordehandhaving, politieke repressie

en jodenvervolging beschikte het militaire bestuur over verschillende politiediensten waarvan de *SIPO-SD Brussel* (afdeling 4 was de *Gestapo*) in de praktijk met een steeds grotere autonomie optrad.

Verder eigenden verschillende burgerlijke en partij-instanties, van Propagandaministerie tot de diensten van partij-ideoloog Rosenberg, zich een aantal bevoegdheden toe.

Aan het militaire bestuur van België kwam een einde toen Hitler op 13 juli 1944 de *Militärverwaltung* door een *Zivilverwaltung* verving. De militaire macht werd overgedragen aan een *Wehrmachtbefehlshaber*, de burgerlijke bevoegdheid aan een *Reichskommissar*.

Van Belgische zijde was het comité van secretarissen-generaal de administratieve tegenspeler van de *Militärverwaltungschef*. In normale omstandigheden vormen de secretarissen-generaal het hoofd van een ministerieel departement doch tijdens de bezetting trokken zij een belangrijk deel van de ministeriële bevoegdheden naar zich toe. Zij kondigden bijvoorbeeld Besluiten af. Aanvankelijk bleek deze wetgevende bevoegdheid voor elke secretaris-generaal tot zijn eigen departement beperkt. Vanaf 1942 kenden zij zich een collectieve wetgevende bevoegdheid toe.

De bezettingsomstandigheden leidden ook tot de oprichting, geïnspireerd door de bezetter, van nieuwe overheids- en semi-overheidsorganismen, o.a. op het gebied van de geleide corporatistische economie.

De functies van gouverneurs, arrondissementscommissarissen en burgemeesters bleven aanvankelijk in handen van vooroorlogse personaliteiten, die door de bezetter nauwgezet gecontroleerd werden. Dit neemt niet weg dat net als bij de secretarissen-generaal geleidelijk figuren werden aangesteld die de bezetter welgevallig waren. De gemeente- en provincieraden werden in 1941 afgeschaft. Hun bevoegdheden werden respectievelijk overgedragen aan de schepencolleges en aan de bestendige deputaties.

Zowel op het vlak van de centrale als de lokale administratie poogden de collaboratiebewegingen VNV en Rex met wisselend succes de macht naar zich toe te trekken.

Er hoeft ten slotte niet op gewezen te worden dat de wettelijke regering, die met een embryonaal ambtenarenapparaat naar Groot-Brittannië was uitgeweken, vanaf eind 1940 te Londen een volwaardige administratie zou heropbouwen.

3. Archieven⁽¹⁾

3.1. *Publiekrechtelijke archieven*

3.1.1. *De federale, provincie- en gemeentearchieven*

In het Algemeen Rijksarchief worden in en buiten de chronologisch doorlopende archiefbestanden van centrale en lokale besturen en van hoven en rechtbanken der Rechterlijke Macht (elders in dit boekdeel) overheids- en particuliere bestanden bewaard die specifiek zijn voor de Tweede Wereldoorlog.

(1) Met dank aan de collega's in en buiten SOMA die bereidwillig inlichtingen verschaften en aan G. Decoster voor het nalezen.

Op niveau van de Eerste minister gaat het om de kabinetsarchieven van premier Pierlot (regering in ballingschap te Londen; Pierlot was o.a. ook minister van Landsverdediging).

In de archieven van het Ministerie van Binnenlandse zaken vinden we een bestand Ministerie 1940-1945, dossiers van de administratieve epuratie en dossiers incivismisme maar ook bestanden van de controlediensten en de Vrijwillige Arbeidsdiensten.

In de bestanden geordend onder het Ministerie van Sociale zaken vermelden we het archief van het Commissariaat voor Prijzen en Lonen.

Voor het departement van Economische zaken gaat het om bestanden i.v.m. de corporatistische reorganisatie van de economie (verschillende warencentrales), maar ook om het archief van de Directie Beroepsorganisatie, het Bestuur van het Mijnwezen (o.a. 1944-45), de naoorlogse Diensten Economische Recuperatie (ORE) en Krijgsgevangenen. Ook worden oorlogsbestanden van het Ministerie van Ravitaillering bewaard (Londen en bevrijding).

Omvangrijk zijn ook de oorlogsbestanden van het departement van Financiën: het betreft de hele naar Londen uitgeweken administratie en het kabinetsarchief Gutt, maar ook de naoorlogse economische zendingen bij de geallieerden en de Dienst van het Sekwester (bedrijfsarchieven, archief van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*).

De bestanden van Financiën gaan echter verder dan de specifieke bevoegdheid van het departement omdat er na 1944 materiaal m.b.t. onderzoeken naar oorlogswinsten werd gecentraliseerd: de oorlogs-Emissiebank (inbegrepen de *Allgemeine Warengesellschaft*), de Dienst Duitse Opeisingen (en de *Office of Mutual Aid* over geallieerde opeisingen), de Dienst Omruiling van Effecten.

Van het departement Onderwijs blijven na de oorlogsbrand toch (nog ongeordende) bestanden over.

Het departement van Justitie is vertegenwoordigd met vooroorlogse bestanden van de Vreemdelingenpolitie over Duitse en joodse emigranten in België, met "Londense" bestanden maar vooral met archieven van gevangenen en interneringscentra uit de repressieperiode, inbegrepen de tewerkstelling in de mijnen (Rijksarchief Beveren-Waas).

Ook voor bestanden van de parketten-generaal en van de gerechtelijke politie kan men terecht bij het ARA (en bij de archieven van de politie in de grote steden).

De oorlogsschade-archieven gevormd door het vroegere Ministerie van Openbare werken en Wederopbouw werden overgebracht naar het ARA. De bestanden van Openbare werken en Wederopbouw bevatten verder o.m. het archief van het Bestuur van Stedenbouw (vanaf 1940) en van de naoorlogse Aanvaardingscommissie voor de Politieke Gevangenen.

Voor het departement van Verkeerswezen vinden we het archief van de dienst Zeewezen (vooral koopvaardij, loodwezen en binnenscheepvaart), meer in het bijzonder ook van het bestuur te Brussel tijdens de bezetting en van de Regie van het Zeewezen te Londen.

Het Ministerie van Arbeid legde de administratie van de ziekte-dagen (Londen) neer, een voorloper van het RIZIV.

Het Rijksarchief (en de Archieven in de Provinciën) huisvesten ook bestanden van voormalige niet rechtstreeks aan ministeries ondergeschikte overheidsinstellingen.

Zo is er het archief van het Commissariaat Generaal voor 's Lands Wederopbouw (1940 en later), van de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie NLVC, inbegrepen de Boerenwacht, en van het Arbeidsambt Antwerpen (Rijksarchief Beveren). Als "Londense" instellingen: het Hoog Commissariaat voor 's Lands Veiligheid (vooral functionerend in het bevrijde België met een schat aan informatie over de toestand in België in de periode 1944/45) en de Commissie voor de Studie van Naoorlogsproblemen CEPAG. Verder het Hoog Comité van Toezicht (vanaf 1948) (o.a. met enquêtes over de gegrondheid van pensioenaanvragen van verzetslui, over overvallen door verzetslui op postkantoren en treinen, enz.). Bewaard wordt ook het archief van de caritatieve organisatie "Winterhulp" (regionale afdelingen in de archieven in de provinciën) en van de Orde van Geneesheren en de Orde van Apothekers.

Ten slotte beschikt het ARA ook over het archief van de Liquidatiecommissie van de tijdens de oorlog opgerichte (corporatistische) organisaties (maar ook van de vereffeningsadministratie van het na 1944 opgerichte Hoog Commissariaat voor Repatriëring). Voor een overzicht van de vereffeningsadministratie, zie VANDEWEYER (L.). Oorloginstellingen liquideren. De vereffeningsadministratie na september 1944 en de archiefvorming, in *LACH. Liber Amicorum Coppens Herman*. Brussel, 2007, p. 451-483.

Naast bestanden van de centrale overheid bewaren de Rijksarchieven verder veel oorlogsarchief afkomstig van provincies en gemeenten. Maar ook particulier archief komt aan bod. De bedrijfsarchieven van het ARA bevatten o.a. bestanden van de Emissiebank en de *Deutsche Bank*.

Belangrijk om te vermelden is dat het Rijksarchief ook persoonlijke archieven herbergt die de periode om en rond de wereldoorlog betreffen (een aantal premiers, ministers, toppolitici en hoge ambtenaren uit interbellum, oorlog en naoorlog). In het persoonlijke archief van O. Plisnier bevinden zich de notulen van het Comité van de Secretarissen-generaal, die online te raadplegen zijn (<http://arch.arch.be> via "digitale archieven").

De Archieven in de Provinciën bieden de onderzoeker overheids- maar ook particulier archief aan. Diverse oorlogsgerelateerde bestanden gaande van krijgsgevangenen over wederopbouw en arbeidsdiensten tot het verzet treft men aan in Aarlen, Luik, Saint-Hubert, Mons, Antwerpen, Beveren-Waas, Hasselt en Ronse. Over de zogenaamde Oostkantons zal men specifieke oorlogsbestanden vinden in het *Staatsarchiv* Eupen (voor bestanden over Oost-België bewaard in het buitenland, zie HERREBOUT (E.). *Quellen zur Geschichte der deutschsprachigen Gemeinschaft in ausländischen Archiven*, sinds 1993 verschillende delen in "Bestandsübersichten und Archivführer" van het ARA).

Materieel worden de specifieke bescheiden i.v.m. de Tweede Wereldoorlog en zijn nasleep geconcentreerd in het Haseldonckcomplex (Hopstraat te Brussel). In dat verband moet trouwens verwezen worden naar oorlogsbestanden die nog in de FOD's zelf, in hoven en rechtbanken, op parketten, enz. bewaard worden.

Veel van hoger vermelde bestanden (zij worden aangevraagd via het geautomatiseerde systeem Archeion) zijn ontsloten door gepubliceerde inventarissen,

andere met plaatsingslijsten en diverse ontsluitingsinstrumenten deels online opzoekbaar met de zoekrobot “zoeken in archieven” op de website <http://arch.arch.be> (cf. ook de zoekrobot voor de databank “persoonsnamen”). Voor een gedrukt overzicht, zie de Fondscatalogus van het ARA.

Zoals voor de Eerste Wereldoorlog moet hier eveneens verwezen worden naar het Archief van de Koninklijke Paleizen (ARA) met het archief van de departementen en diensten van het Koninklijk Paleis en het archief van de leden van de koninklijke familie.

Voor al de bestanden Kabinet en Secretariaat van de Koning, i.c. Leopold III, zijn bijzonder interessant. Het AKP bewaart ook ander oorlogsgerelateerd privé-archief. Meer informatie hierover is te vinden in het hoofdstuk over het Staatshoofd.

Voor de studie van de Tweede Wereldoorlog kan men uiteraard ook terecht in de gemeentelijke, arrondissementale en provinciale archieven.

Ondanks het opheffen van de verkozen gemeenteraden tijdens de bezetting nam de taak van de gemeente zeker niet af; men denke slechts aan de oprichting van zogenaamde grote agglomeraties. In het gemeentearchief, bewaard in de gemeenten zelf of neergelegd in de Rijksarchieven, zal men tot april 1941 (afschaffing van de raden bij *Verordnung*) de verslagen van de beraadslagingen van de gemeenteraden kunnen aantreffen, daarna enkel de verslagen van de vergaderingen van het schepencollege. Verder kan men uiteraard in de gemeentearchieven documenten vinden die betrekking op de specifieke bevoegdheden van het bestuursniveau in kwestie. Ook het politiearchief (bijvoorbeeld het oorlogsarchief in het Stadsarchief Antwerpen-FelixArchief, www.felixarchief.be) en meer bepaald de instructies en verslagen opgesteld door de politiecommissaris, bieden heel wat mogelijkheden. Men kan er tevens bronnenmateriaal aantreffen aangaande de naoorlogse epuratie en repressie.

De archieven van grote steden bieden diverse vormen van online ontsluiting. Het Gentse stadsarchief De Zwarte Doos (www.gent.be/zwartedoos) publiceerde een specifieke oorlogsbronnengids:

Buskruit en Sauerkraut. Gent, 2007.

Ook de archieven van de arrondissementscommissarissen en de provinciebesturen hebben betrekking op de specifieke bevoegdheden van het bestuursniveau, m.n. de voogdij over de gemeenten. Sommige provinciearchieven bewaren ook een collectie samenvattende verslagen van de gemeenten over de oorlogs- en bezettingsomstandigheden.

De ambtelijke uitgaven van de provinciale overheid ontbreken voor deze periode nagenoeg volledig, hoewel de bestuursmemorialen met de beslissingen van de bezetter en de secretarissen-generaal bleven verschijnen.

Er moet aan herinnerd worden dat de provincies een groot aantal bestanden neergelegd hebben in de Rijksarchieven.

3.1.2. *Het SOMA, Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij*

Het SOMA heeft als federale wetenschappelijke instelling de opdracht (particuliere) archiefbescheiden en documenten m.b.t. de oorlogsperiode te verzamelen en ter beschikking te stellen.

De documentatie van het Centrum bestaat uit verschillende collecties. Naast het eigenlijke archief (inbegrepen microfilms), de clandestiene pers (weldra online beschikbaar op de site), de vlugschriften en de publicaties van de bezettende overheid (*Verordnungsblatt* online beschikbaar) en van de collaboratie, staan ook dagbladen en tijdschriften (en persknipsels), een uitgebreide audiovisuele en iconografische collectie (de fotocollectie is online beschikbaar) en een belangrijke gespecialiseerde bibliotheek over alle aspecten van conflict en maatschappij in de “korte 20^e eeuw” ter beschikking.

We zullen het hier enkel hebben over de archieven. Naast de uitgegeven inventarissen (NSCWO II / SOMA-reeks *Inventarissen-Inventaires*. Brussel, 1970-) beschikt men voor de meeste bestanden over ongepubliceerde inventarissen en plaatsingslijsten. Het grootste deel ervan is ook online raadpleegbaar via Pallas (zie verder).

Vooraleer kort de openbare archiefbescheiden geproduceerd door de bezetter te bespreken, wijzen wij eerst op degene geproduceerd door Belgische overheden in eigen land en in Londen. Met het Algemeen Rijksarchief werd een beheers-overeenkomst afgesloten dankzij dewelke het SOMA een aantal overheidsarchieven bewaart van instellingen die enkel tijdens de oorlogsjaren bestonden, naast kopieën uit ander archief.

In de praktijk bevat de groep “Belgische instellingen” archiefbestanden van uiteenlopende instellingen als Zender Brussel, de Commissie voor Taaltoezicht (microfilm), de Boerenwacht, de controlediensten van de ravitaillering en archief van de secretarissen-generaal.

De onmiddellijke naoorlogse periode is in deze groep vertegenwoordigd met o.m. epuratie-archieven van de RTT, bestanden van de Staatsveiligheid (m.b.t. Duitse politieke politie en spionage), van de Belgische Commissie voor Oorlogsmisdaden, van de openbare omroep NIR en een omvangrijk archief i.v.m. de geallieerde opeisingen in de gemeenten.

De subgroep “Gerechtelijke instanties” bevat kopieën van vonnissen van een aantal belangrijke repressieprocessen (en van het volledige procesdossier inzake *Militärbefehlshaber von Falkenhausen* waarvan de digitalisering lopende is) en de zogenaamde algemene documentatie die ervoor aangelegd werd. Maar vooral gaat het hier om een bewaargeving van meer dan 1000 omslagen en pakken overtuigingsstukken gevoegd bij de door het militaire Auditoraat-generaal gevoerde collaboratieprocessen. Ook het zogenaamde bestand IG (algemene instructies) van het Auditoraat-generaal vormt een goudmijn voor de geschiedenis van (de bestraffing van) de politieke, economische en militaire collaboratie.

Bijzonder interessant zijn ook de parketdossiers over aanslagen en sabotage-daden tijdens de bezetting.

Wat de “Londense” ambtelijke bronnen – met uitlopers naar de eerste bevrijdingsjaren – aangaat, kunnen wij verwijzen naar de groep “Belgische instellingen

in Groot-Brittannië”. Belangrijk bestand daarbij is bv. dat van de officiële voorlichtingsdienst INBEL.

De bescheiden van de bezetter in verband met België werden gegroepeerd in de belangrijke groep “Duitse overheden” (we wijzen erop dat hier bijkomend of zelfs in eerste instantie de zgn. GRMA microfilms geconsulteerd moeten worden: zie groep “Collecties”). Deze groep kreeg een indeling gebaseerd op de soms niet heel duidelijke bevoegdheidsverdeling bij de bezetter. De deelgroep die specifiek de *Militärverwaltung* betreft is de meest interessante. Het gaat om het eigenlijke Duitse bestuursapparaat in België. De politieke, levensbeschouwelijke en economische plannen op lange en korte termijn, de uitvoering ervan (*Tätigkeitsberichte*, online beschikbaar), de Belgische reacties (zowel van collaboratie-, accommodatie- als verzetszijde) en de eindbalans komen aan bod.

We wijzen er verder nog op dat ook stukken bewaard worden afkomstig van Duitse militaire rechtbanken m.b.t. processen tegen verzetslui.

Er moet benadrukt worden dat deze bestanden naast origineel materiaal vooral bestaan uit kopieën en microfilms van documenten uit buitenlandse archieven. Deze uiteenlopende Duitse ambtelijke bestanden berusten in de SOMA-archiefgroep “Duitse overheden”. Daarentegen werden grote systematisch in het buitenland gekopieerde/gemicrofilmde reeksen ondergebracht in de groep “Buitenlands archief”. Zo werden m.b.t. de Duitse bezetting van België nagenoeg alle microfilms aangekocht van de reeks *German Records Microfilmed at Alexandria* (GRMA). Deze microfilms werden na 1945 in de Verenigde Staten gemaakt van alle buitgemaakte (en later teruggeschonken) Duitse documenten, zowel burgerlijke als militaire (cf. *Guides to GRMA*. Washington, 1958-). Voor België is de microfilm T-501 bijzonder interessant.

Voor een summiere beschrijving van de andere archiefgehelen van buitenlandse oorsprong (met telkens gedeeltelijke kopieën in het SOMA) verwijzen we naar de rubriek Buitenlandse archiefinstellingen (zie hieronder).

Naast Belgisch en Duits overheidsarchief bewaart het SOMA vooral particuliere archiefbestanden uit de periode waarvan de jaren 1940-45 de spil vormen.

De groep “Politieke partijen” bevat archieven van de collaborerende bewegingen maar ook van de naoorlogse poging tot travaillistische hergroepering UDB.

Verzets-, deportatie- en krijgsgevangenenarchief vormt een tweede grote pool. Het gaat om volumineus oorlogs- maar vooral naoorlogsarchief. Vanuit de vaststelling dat de archiefbestanden betreffende het verzet erg verspreid bewaard worden, werd overigens een online thematische archiefgids geconcipieerd (www.cegesoma.be/databanken/verzet_in_Vlaanderen).

De groep “Archief van privépersonen” bevat enkele honderden bestanden gevormd door ministers, diplomaten, ambtenaren, politici, verzets- en collaboratiefiguren maar ook afkomstig van kleinere vissen. Raadpleging van deze groep moet zeker aangevuld worden met die van de collectie dagboeken en manuscripten (zo’n 2500). Ze draaien veelal om dezelfde thema’s, met de nadruk op het jaar 1940 en het verzet.

De archiefgroep “Collecties” tenslotte bevat o.a. collecties gevormd door de media, vooral radio en televisie, m.b.t. de jarenlange uitzendingen over de Tweede Wereldoorlog (de programma’s van Maurice De Wilde en *Jours de*

Guerre, beiden met de volledige transcripties van alle interviews) en onderzoeksarchief van historici.

Voor de nadere ontsluiting van dit alles: de website www.cegesoma.be met geïntegreerde online catalogus Pallas, of '30-'50, *Berichtenblad van het SOMA* (opvolger van *Mededelingen van het NSCWO II*), Brussel, 1969-.

3.1.3. *Het Legermuseum*

In principe bewaart het museum www.klm-mra.be (de onderzoeksinstrumenten worden gedigitaliseerd en zullen eerlang online beschikbaar zijn) alle archieven van het Ministerie van Landsverdediging ouder dan 50 jaar.

Documenten over 1939-1945 bevinden zich in verschillende archieffondsen.

Belangrijk zijn de persoonlijke dossiers van soldaten, onderofficieren en officieren. De uit Moskou teruggekeerde institutionele archieven van Defensie (tot 1 september 1939) (zie verder) vormen een tweede groot blok. Het archieffonds Belgisch Leger bestaat o.a. uit de archieven van het Belgisch Militair Vliegwezen in Groot-Brittannië (RAF) en van de dienst Krijgsgevangenen.

Het oude "fonds van de generaals" bevat de archieven van enkele generaals, o.a. van Georges Goethals die voor de oorlog militair attaché in Berlijn was.

In het archieffonds Rood Kruis van België gaat het om het archief van de Dienst der Overlijdens.

Ten slotte is er een kleine, minder interessante en heterogene collectie "Bezetting".

Daarnaast wordt hier het uitgebreide archief bewaard van het met Duitse toelating functionerende Ambt der Werken van het Gedemobiliseerde Leger OTAD. In het fonds "Marine" dan weer treft men documenten aan over de Belgische zeelui in de geallieerde handels- en oorlogsvloot.

Het archief van het Legermuseum is echter qua oorlog en bezetting rijker dan dit, o.a. via particuliere archiefbestanden van (reserve-)officieren.

Naast deze personalia bewaart het archief nog enkele niet onbelangrijke specifieke bestanden zoals de verslagen 1944-45 van de zgn. 2e Directie (alias 2° Bureau) van het Ministerie van Landsverdediging.

Te signaleren eveneens het bestand "Duitse krijgsgevangenen in België" (1944-47) en archieven van verbroederingen van legereenheden.

Uiteraard zijn ook hier weer de periodeoverschrijdende bestanden interessant.

Afsluitend moet vermeld worden dat het Legermuseum Duitse bescheiden bewaarde die gevormd werden door o.a. de *Auslandsorganisation der NSDAP in Belgien* (1932-44). Deze bescheiden werden aan het *Bundesarchiv-Militärarchiv* te Freiburg overgemaakt, maar blijven in het Legermuseum consulteerbaar als kopie.

3.1.4. *Het Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht (CHD)*

In het CHD (onder de Divisie Human Resources van Defensie) te Evere is de Tweede Wereldoorlog met voor- en nageschiedenis ruim vertegenwoordigd, ondanks het feit dat de vooroorlogse archieven in mei 1940 gedeeltelijk vernield

werden. Gelukkig werden de Belgische militaire archieven die voor een stuk naar Duitsland waren weggevoerd en in 1945 door de Sovjets gerecupereerd waren, ondertussen opnieuw aan België (zie Legermuseum) overgedragen.

Aan de hand van het bestand Groot Hoofdkwartier, van velddagboeken, bataljonsbevelen, officierendossiers, plannen en kaarten, kan de krijgsgeschiedenis van de 18-daagse veldtocht van mei '40, de bevrijdingsveldtocht en de bezetting van Duitsland bestudeerd worden.

Ook betreffen de bestanden de mobilisatieperiode 1939 (in beperkte mate) en het Belgisch leger in Engeland (te velde en op het niveau van het kabinet van Landsverdediging).

M.b.t. het gedemobiliseerde leger vinden we bestanden over de krijgsgevangenen en van de OTAD.

Anderzijds ook bescheiden over het verzet en de naoorlogse dossiers voor het toekennen van het statuut van gewapend weerstander. Niet toegankelijk en niet raadpleegbaar zijn de bescheiden van de militaire inlichtingendienst.

Als het om persoonlijke gegevens gaat, moet nog herinnerd worden aan de vroegere Dienst van het Stamboek, nu Ondersectie Notariaat van Defensie.

Bij dit alles gaat het dus om officiële stukken van het leger en van Landsverdediging maar ook om particulier archief (bijvoorbeeld generaal Keyaerts, commandant van een legerkorps in '40 en hoofd van de OTAD) en archief van organisaties (bijvoorbeeld de verzetsbewegingen Geheim Leger en *Mouvement National Belge*, beide overgedragen aan Evere).

Ten slotte heeft het CHD ook een microfilmcollectie aangelegd van een aantal buitenlandse bestanden i.v.m. de Belgische militaire politiek.

Aan het einde van dit militaire hoofdstukje dient pro memorie nog verwezen naar het archief van het Documentatiecentrum van de Federale Politie, waar men bestanden m.b.t. uitrusting en organisatie maar ook thematische bestanden over beide wereldoorlogen, de koningskwestie, enz. kan raadplegen (archi@fedpol.be).

3.1.5. *De FOD Sociale zekerheid (Directie-generaal Oorlogsslachtoffers)*

De Directie-generaal Oorlogsslachtoffers (www.warvictims.fgov.be) werd net na de bevrijding opgericht (als "Commissariaat voor Repatriëring" bij het Ministerie van Wederopbouw) en is nog steeds operationeel. De directie had (heeft) als taak het aanleggen van documentatie over personen die door de bezetter waren vervolgd of opgeëist om aan deze politieke gevangenen/verzetsslui, verplicht tewerkgestelden/werkweigeraars en raciaal gedeporteerden een "statuut van nationale erkentelijkheid", een rente of een pensioen te kunnen toekennen.

De archief- en documentatiedienst beheert 550.000 geïnformatiseerd ontsloten individuele dossiers samengesteld uit (kopieën van) oorlogsbescheiden van Belgische en Duitse oorsprong en egodocumenten. Verder ook fotokopieën afkomstig uit de enorme archiefcollectie van de *International Tracing Service* van het Rode Kruis te Arolsen (recent opengesteld voor historisch onderzoek) die zich inlaat met het opsporen van vermisten en het verzamelen van documenten o.a. in verband met concentratiekampen (www.its-arolsen.org).

De individuele steekkaartendossiers (o.a. met originele Duitse SIPO-SD steekkaarten) van de jodendeportatie worden gedigitaliseerd; een database “politieke gevangenen” zit in de pijplijn.

De dienst bewaart ook algemene archiefbestanden over verplichte en vrijwillige tewerkstelling, kampen en gevangenschappen, verzet en vervolging van joden en zigeuners, repatriëring en naoorlogse processen (Nürnberg, Breendonk...). Zie NEFORS (P.). *Inventaris van het archief van de Bestuursafdeling voor oorlogsslachtoffers van het Ministerie van Volksgezondheid en Leefmilieu*. Brussel, 1997 en de geïnformatiseerde ontsluiting.

Daarnaast beheert de DGO de uitvoeringsdossiers m.b.t. de toepassing van de wetten inzake oorlogsslachtoffers (cf. databank Victory).

3.1.6. *De FOD Justitie (voormalig Auditoraat-generaal van het militair gerecht)*

In het bevrijde land waren de krijgsgerechten bevoegd voor de vervolging en eventuele veroordeling van personen verdacht van misdaden tegen de buitenlandse veiligheid van de staat. Concreet gaat het hier om de repressie van de politieke, economische en militaire collaboratie. Ook het Duitse bezettingsbestuur werd aangepakt.

De Centrale Documentatiedienst legde vanaf september 1944 een uitgebreide documentatie aan over Duitse en collaborerende organisaties en instellingen. Ook werden originele bezettingsbescheiden in beslag genomen en samengebracht als zogenaamde overtuigingsstukken. Dit materiaal werd gebruikt voor de 235.413 inbeschuldigingstellingen. Uiteindelijk kwamen er een 57.000 veroordelingen van.

Grote delen van de algemene documentatie en de overtuigingsstukken werden aan het SOMA overgemaakt (zie hoger); de tienduizenden individuele procesbundels berusten nog bij het ondertussen opgeheven Auditoraat-generaal.

Het gaat hier om een onvervangbare bron voor de bestudering van de bezetting in het algemeen en van de politieke, militaire en economische collaboratie en accommodatie in het bijzonder.

Zowel de kopstukken van de collaboratie, accommodatiefiguren als de secretarissen-generaal en kleine garnalen – bijvoorbeeld Oostfrontvrijwilligers en VNV-functionarissen – verschenen inderdaad voor de krijggraden. Dat was eveneens het geval met de top van de *Militärverwaltung* en andere Duitse functionarissen maar ook met de “kleine” uitvoerders van de verzets- en jodenvervolging. Naast het aspect bezettingsgeschiedenis moet natuurlijk ook het onderzoek naar de repressiepolitiek op zich, gevoerd worden via het Auditoraat-generaal (vrije raadpleging is niet mogelijk; gemotiveerde aanvragen dienen gericht tot het College van Procureurs-generaal, Dienst archieven, Sectie incivisme, Allardstraat 42, 1000 Brussel).

3.1.7. *Andere FOD's*

Wijzen wij eerst op het Archief van de FOD Buitenlandse zaken met de politieke correspondentie enerzijds en de politieke en economische dossiers anderzijds en met particulier archief van diplomaten (zie hoger). Het spreekt vanzelf dat dit de

belangrijkste bron vormt voor o.m. de bestudering van de vooroorlogse “onafhankelijkheidspolitiek”, van de betrekkingen tussen België en respectievelijk de Asmachten, de geallieerden en de neutralen en de voorbereiding van de naoorlogse internationale positie van België te Londen. Vooral m.b.t. de Londense periode zijn er toch vrij grote lacunes.

Wat specifiek de betrekkingen met Duitsland aangaat, kan de periodeoverschrijdende archiefgids van HERREBOUT (E.). *Quellen zur Geschichte der deutsch-belgischen Beziehungen in den belgischen Staatsarchiven 1830-1962*. Brussel-Eupen, 2008, goede diensten bewijzen.

Apart moet nog gesignaleerd worden dat Buitenlandse Zaken ook het zogenaamde Afrikaans archief herbergt, d.w.z. het archief van het vroegere Ministerie van Koloniën. Het hoeft geen betoog dat de geschiedenis van Belgisch Congo tijdens de oorlog, zowel wat betreft het beleid te Londen (het ministerie) als te Leopoldstad (de gouverneur-generaal), hierin uitvoerig gedocumenteerd wordt.

Bij andere federale overheidsdiensten dient ondermeer nog gesignaleerd de FOD Binnenlandse zaken waar personendossiers van de Vreemdelingenpolitie over gedeporteerde joden en zigeuners worden bewaard. De Staatsveiligheid (FOD Justitie) bewaart o.a. (ontoegankelijke) personendossiers m.b.t. repressie en epuratie.

Het Museum van Schone Kunsten te Brussel herbergt eigen instellingsarchief maar ook in het “Archief voor hedendaagse kunst” bestanden van en over verschillende kunstenaars die een rol speelden in collaboratieorganisaties.

Natuurlijk bevinden er zich ook oorlogsbestanden in de archiefdiensten van functioneel gedecentraliseerde openbare diensten (Nationale Bank, NMBS, VRT/RTBF, ...). En nog eens: niet te vergeten de archieven van openbare overheden *niet* berustend in specifieke archiefbewaarplaatsen maar nog in allerhande rechtbanken, besturen en openbare instellingen zelf.

3.2. *Privaatrechtelijke archieven*

3.2.1. *De documentatiecentra m.b.t. documentair erfgoed van het maatschappelijke middenveld*

Het Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving KADOC (www.kadoc.kuleuven.be) bewaart heel wat archief dat de oorlogsjaren betreft. We vermelden bijvoorbeeld de persoons- en organisatiearchieven om en rond ACW en ACV en archief van vormingsgerichte organisaties. Wat katholieken en politiek betreft, kan onder meer verwezen worden naar de uitgebreide persoonsarchieven. Ook wordt gedigitaliseerd Vaticaans archief tot 1939 ter beschikking gesteld (de Nuntiatuur te Brussel tot 1946) (www.vaticana.be). De zogenaamde politiek van het minste kwaad, de “katholieke” politiek te Londen, de katholieken in de catacomben, de koningskwestie, ... zijn belangrijke onderwerpen die hier aangesneden worden.

Langs Franstalige christelijke kant moeten de *Archives du Monde catholique* (ARCA, <http://jupiter.fltr.ucl.ac.be/fltr/hist/arca>) gesignaleerd worden waar archief over het christelijke leven in Wallonië en Brussel wordt gecentraliseerd. M.b.t. de oorlogsjaren kan gewezen worden op archief van katholieke jeugd- en studentenbewegingen en scouts en op persoonsarchief.

Het *Centre de Recherche en Histoire ouvrière et populaire* CARHOP (www.carhop.be) bewaart archief van de MOC en de CSC-Luik, alsook persoonsarchief van onder meer enkele katholieke verzetsfiguren.

Het AMSAB-ISG-Instituut voor Sociale Geschiedenis (www.amsab.be) verzamelt bronnen over progressieve sociale bewegingen. Het bewaart uiteraard bestanden van socialistische partijafdelingen (BWP en BSP) en verder het Vlaamse deel van het nationale BSP-archief (vanaf 1945), het archief van de JGS (idem) en het archief-*Volksgazet*. Natuurlijk komen ook de syndicale en andere zuilgebonden organisaties aan bod. Speciaal te vermelden: het liquidatiearchief van de collaborerende UHGA. Deze bestanden zijn vooral nuttig i.v.m. interbellum en naoorlog. Dat is ook het geval met het persoonlijk archief bewaard op het AMSAB-ISG, maar daar vindt men toch een heel aantal bestanden dat ook rechtstreeks betrekking heeft op het clandestiene socialisme en de bevrijding.

Langs Franstalige kant vermelden wij het *Institut E. Vandervelde* dat o.a. archief van de *Parti Socialiste Belge* bewaart, alsook de archieven van verschillende kopstukken.

Meer syndicalistisch getint archief vindt men in het *Institut d'Histoire ouvrière, économique et sociale* IHOES (www.ihoes.be) met in de archiefgroep G een aantal specifieke oorlogsarchieven m.b.t. het verzet (o.a. de *Service D*) en de politieke gevangenen. Verder interessant persoonsarchief voor de oorlogsperiode, meer bepaald m.b.t. het verzet.

In het Liberaal Archief (www.liberaalarchief.be) komt in de organisatiegerelateerde bestanden de oorlogsperiode – behalve de bevrijdingsperiode – relatief weinig ter sprake. Dit is wel het geval met een aantal privé-archieven. Interessant zijn inderdaad o.a. de bestanden Vanderpoorten, de Laveleye en Hoste.

Langs Franstalige liberale kant is er het *Centre Jean Gol* (www.cjg.be) dat archief van de leidende instanties van de oude Liberale Partij bewaart (nationale raad vanaf 1944 en een aantal specifieke oorlogsgelateerde collecties: koningskwestie, epuratie, archief van de voorzitters). In het CJG berust ook archief van liberale personaliteiten.

In het Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme ADVN (www.advn.be) is het aantal bescheiden i.v.m. de bezetting relatief groter dan in de andere documentatiecentra; logisch, aangezien een groot deel van de Vlaams-nationalisten voor de collaboratie koos. Een van de belangrijkste thema's vormt inderdaad de repressie. Onder de hoofding "jeugdbeweging" wordt ook heel wat over de bezettingsperiode bewaard. We signaleren ook het archief van de IJzerbedevaarten (vanaf 1918), enz. Ten slotte zijn er de persoonlijke archieven van talrijke Vlaams-nationalistische mandatarissen en politieke figuren, onder meer van het VNV, die betrekking hebben op de hele periode 1930-50.

Als Waalse evenknie van het ADVN zou het *Fonds d'Histoire du Mouvement wallon* (www.viewallonne.be) kunnen doorgaan. In het verenigings- respectievelijk persoonsarchief vinden we verschillende oorlogsgelateerde bestanden: *Journées culturelles wallonnes*, *Congrès national Wallon* van 1945, en persoonsarchieven meestal betreffende het verzet, de clandestiene PSB en de clandestiene Waalse beweging.

Hoewel het gaat om twee aparte centra, beheren het Documentatie- en Archiefcentrum van de communistische beweging (DACOB, www.dacob.be) en

het *Centre des Archives communistes* (CARCOB, <http://users.skynet.be/carcob/>) samen de archieven van de KPB-PCB, dus ook van de clandestiene partij. De hogere partij-instanties na 1944 zijn goed vertegenwoordigd. De plaatselijke afdelingen werden per gemeenschap naar de respectieve centra opgesplitst. Voor het geheel van de periode 1930-50 zijn wellicht nog belangrijker de persoonlijke archieven van verschillende topfiguren, eveneens opgesplitst naargelang van de taal. In verband met de specifieke functioneringswijze van de KP (oorlogsbetrekkingen met Moskou) moet ook verwezen worden naar het Russisch Staatsarchief voor sociale en politieke Geschiedenis (ex-Instituut voor Marxisme-Leninisme) (kopieën in AMSAB-ISG en CARCOB, met name over de Komintern).

3.2.2. *De levensbeschouwelijke archiefinstellingen*

Het gaat hier om archiefinstellingen van de katholieke Kerk of ermee verbonden organismen en van de georganiseerde vrijzinnigheid.

Men weet dat kardinaal Van Roey en het episcopaat voor, tijdens en na de bezetting een niet te verwaarlozen “politieke” rol speelden. Maar ook onderzoek naar bijvoorbeeld het louter pastorale aspect (of het katholiek onderwijs) kan interessant zijn. Hoewel in pastorieën, kloosters, congregaties, enz. en in het KADOC archiefmateriaal bewaard wordt, moet hier gewezen worden op de specifieke archiefinstellingen.

Het belangrijkste is het archief van het Aartsbisdom Mechelen (www.kerknet.be/aartsbisdom) met o.a. het archief-Van Roey.

Er werd zopas verwezen naar het onderwijs. In die context dient het archief van de tijdens de bezetting omstreden Katholieke Universiteit Leuven gesignaleerd. Het betreft de academische overheid en het (onderwijzend) personeel, maar bevat ook het “Archief van het Vlaams studentenleven” en het archief-Joris van Severen. Het archief van de *Université Catholique de Louvain(-la-Neuve)* ten slotte bewaart, net als het archief van de KUL trouwens, persoonlijk archief van professoren dat verder gaat dan hun louter universitaire activiteiten en dat het katholiek politiek-maatschappelijke leven in zijn geheel betreft. De onderzoeksgroep *Groupe d'Etude de l'Histoire de l'Europe contemporaine* GEHEC deponerde in de UCL o.a. de persoonsarchieven-Van Zeeland alsook verenigingsarchief van het *Centre belge d'Etudes et de Documentation* (1941-1944).

Wat de georganiseerde vrijzinnigheid en haar lotgevallen tijdens de bezetting betreft, kan verwezen worden naar het Maçonniek Studie- en Documentatiecentrum (MADOC / CEDOM, *Centre de Documentation Maçonrique*) dat afhangt van het Grootoosten van België.

We maken van de gelegenheid gebruik om te vermelden dat het archief van de vrijzinnige *Université Libre de Bruxelles* niet alleen klassiek universiteitsarchief herbergt (met uitgebreide bestanden over de sluiting in 1941) maar ook verschillende persoonlijke archieven van o.a. professoren. Het betreft hier ULB-aangelegenheden maar ook het archief van auditeur-generaal W. Ganshof van der Meersch, Hoog Commissaris voor 's Lands Veiligheid bij de bevrijding.

3.2.3. *Archiefdiensten i.v.m. specifieke aspecten van oorlog en bezetting*

Een aantal (plaatselijke) verzetsgroepen en clandestiene inlichtingenorganisaties bewaren ongeordende of geordende archiefbestanden. Dit laatste is het geval voor het Archief en Documentatiecentrum Witte Brigade / Fidelio te Antwerpen (tel. 03 233 33 91).

Wat de wegvoering betreft, vormt de Auschwitzstichting (www.auschwitz.be) een documentatiecentrum i.v.m. het systeem van de naziconcentratie- en vernietigingskampen en de Belgen daarin. De documentatieafdeling herbergt persoonlijk archief van slachtoffers, het archief van de *Amicale* - Vriendenkring van politieke gevangenen van Auschwitz en van het Internationaal Auschwitz Comité. Verder vindt men er ook interviews en thematische knipselrubrieken.

Het Joods Museum voor Deportatie en Verzet te Mechelen (www.cicb.be) bewaart het archief van de Jodenvereniging in België, het jodenregister van België (origineel bij het Joods Museum van België) en andere gedigitaliseerde documenten m.b.t. de deportatie van de joden. Er bestaat ook een collectie interviews en het verwierf het archief van verzetsman Louis Van Brussel.

Aan (mondelinge) archiefvorming over de joodse wegvoering werkt ten slotte de Stichting voor de Eigentijdse Herinnering met een grote collectie interviews maar ook particulier archief (www.fmc-seh.be).

3.2.4. *Andere archieven gewijd aan specifieke thema's*

Alhoewel de jaren 1930-50 hier niet geprivilegieerd worden, zijn dergelijke archieven onontbeerlijk voor het onderzoek van een aantal specifieke thema's. De *Archives et Musée de la Littérature* bevat bestanden van auteurs die een rol speelden in de artistieke collaboratie of accommodatie. Het AMVC-Letterenhuis bezit gelijkaardige archiefbestanden en documentatie (maar ook van politieke figuren zoals C. Huysmans en van organisaties als het Algemeen Nederlands Verbond en de Cultuurraad voor Vlaanderen). Tussen verschillende andere thema-archieven vermelden we nog specifiek het Archief en Museum voor het Vlaams Leven te Brussel (het bestand "Zilvermeeuwjes", een kleine jeugd beweging van ex-collaborateurs), het *Institut Jules Destrée* (bestand A. Bologne-Lemaire i.v.m. *Wallonie Libre*) en het *Institut liégeois d'Histoire sociale* ILHS (socialistisch partijarchief maar ook particulier oorlogs(verzets)archief).

Verder bestaan er enkele studie- en documentatiecentra over o.m. figuren als activist en collaborateur August Borms (Borms Documentatie- en Actiecentrum BDAC), de charismatische Verdinaso-leider Joris van Severen (zie archief van de KUL), de *Fondation Paul-Henri Spaak* (cd-roms van het archief berusten in het archief van de UCL), de *Fondation André Renard* (vanaf 1945, maar ook met oorlogsbestanden J. Bondas (Londen!) en I. Delvigne).

Wat de studie betreft van de economische structuren en conjuncturen tijdens de bezetting en de wederopbouw in het algemeen en van bedrijven, banken, holdings en patroonsorganisaties en de door hen gevolgde politiek in het bijzonder, moet van specifieke bedrijfsarchieven gebruikt gemaakt worden (zie ook Centrum voor Bedrijfs geschiedenis van de Universiteit Antwerpen).

3.3. *Buitenlandse archiefinstellingen*

Ondanks het feit dat onderzoek over interbellum, bezetting, exil en bevrijding uiteraard voor een aanzienlijk deel kan gebeuren op basis van bronnenmateriaal dat in één of andere vorm in België aanwezig is, zal men bij gevorderd onderzoek eveneens verplicht zijn in buitenlandse (en dan vooral Duitse) archieven naar ambtelijk (burgerlijk en militair) bronnenmateriaal te speuren. Wie de bilaterale betrekkingen tussen het buitenland en België in de jaren 1930-50 wil bestuderen (met inbegrip van de oorlogsdiplomatie), moet uiteraard de diplomatieke en economische archieven raadplegen in de desbetreffende landen. Omwille van de specifieke omstandigheden van vooroorlog, bezetting (*Militärverwaltung!*), ballingschap en bevrijding, moeten ook en vooral een aantal niet-diplomatieke archieven in het buitenland aan bod komen.

Het *Bundesarchiv Berlin* (online archievenoverzicht en inventarissen www.bundesarchiv.de/bestaende_findmittel/) beheert de bestanden van de centrale overheden van het Derde Rijk en partijarchief (NSDAP en haar geledingen, inclusief de *Reichsführer-SS*). Nog interessanter voor België is het *Bundesarchiv-Militärarchiv* te Freiburg/Breisgau, waar bestanden bewaard worden afkomstig van de *Militärverwaltung* (groep RW 36) en van de *Wehrmacht-* en *Waffen SS*-eenheden in België. Voor het BA-MA, cf. MARTENS (S.), ed. *Frankreich und Belgien unter Deutscher Besatzung 1940-1944. Die Bestände des Bundesarchiv-Militärarchivs Freiburg*. Stuttgart, 2002.

Naast deze centrale archiefinstellingen beheren ook een aantal *Landes- en Staatsarchive* overheids- en particuliere bestanden i.v.m. België. Raadpleeg voor dit alles het iets oudere BOBERACH (H.). *Inventar archivalischer Quellen des NS-Staates*. München, 1991(I) en 1995 (II).

Wat reste van de eigenlijke archieven van de *Militärbefehlshaber Belgien* werd tijdens de Duitse terugtocht door Franse troepen in Marburg ontdekt en berust nu nog steeds in de *Archives de France* (www.archivesdefrance.culture.gouv.fr) te Parijs als “Fonds Marbourg”^{AJ40}. Het gaat om o.a. bestanden van de *Gruppen Volkstum, Kultur, Industrie* en *Arbeitseinsatz* van de *Militärverwaltung*. Zie: Direction des Archives de France. *La seconde guerre mondiale. Guide des sources conservées en France 1939-45*. Parijs, 1994.

Natuurlijk moeten ook de Franse militaire archieven gesignaleerd worden, in het bijzonder i.v.m. 1940. Deze bevinden zich bij de *Service historique de l'Armée de Terre* te Vincennes.

Wat Groot-Brittannië aangaat, raadplege men naast archief i.v.m. de diplomatieke Brits-Belgische betrekkingen ook specifieke bestanden i.v.m. de veldtocht van 1940, de Belgen in Engeland, de sturing van het verzet en de *civil affairs*-periode na de bevrijding. Die berusten voor het grootste deel in de Britse National Archives (www.nationalarchives.gov.uk). De bestanden *Foreign Office*, *War Cabinet* en *War Office* bevatten uiteraard veel materiaal over België. Dat is o.a. ook het geval met de bestanden *British Expeditionary Force* (1940!), *SOE* en *MI6*, *SHAEF* en *Town Majors* (bevrijdingsperiode).

Voor de periode 1944-45 zal men natuurlijk ook (militaire) vs-archieven consulteren (zie www.archives.gov/iwg/declassified-records/).

Pro memorie moet ook nog verwezen worden naar het bijzondere archief van het Russische centrale Staatsarchief te Moskou (het voormalige *Osoby*-archief). Het herbergt Duits “*Beutematerial*” uit de bezette landen dat op zijn beurt in 1945 door de Sovjetlegers in beslag genomen werd maar dat de jongste jaren verschillende overdrachten naar West-Europese en o.a. Belgische archieven kende. De Belgische bestanden zijn quasi volledig teruggekeerd en een belangrijk deel van de Duitse bestanden i.v.m. België berust in kopievorm in het SOMA.

4. Publicaties

Tijdens de Tweede Wereldoorlog publiceerde de bezetter:

Heeresgruppen-Verordnungsblatt für die besetzten Gebiete herausgegeben von der Heeresgruppe, 10 mei 1940.

Verordnungsblatt des Militärbefehlshabers in Belgien und Nordfrankreich für die besetzten Gebiete Belgiens, Luxemburgs und Nordfrankreichs, herausgegeben vom Militärbefehlshaber (Militärverwaltungschef), 17 juni 1940 - 30 augustus 1940.

*Verordnungsblatt des Militärbefehlshabers in Belgien und Nordfrankreich für die besetzten Gebiete Belgiens und Nordfrankreichs, herausgegeben vom Militärbe-
fehlshaber (Militärverwaltungschef)*, 17 augustus 1940 - 18 juli 1944.

Verordnungsblatt für die besetzten Gebiete von Belgien und Frankreich, 19 juli 1944 - september 1944.

Deze publicaties zijn online raadpleegbaar op www.cegesoma.be.

Terwijl achtereenvolgens in Frankrijk en in Londen de publicatie van het *Belgisch Staatsblad* werd voortgezet, verscheen in bezet België:

*Moniteur belge des arrêtés ministériels et autres arrêtés des secrétaires généraux. Belgisch staatsblad der ministeriële besluiten en andere besluiten der secreta-
rissen-generaal*. Brussel, 7 juni 1940 - 3 september 1944.

5. Bronnenpublicaties

We vestigen ten slotte de aandacht op de weinige bronnenpublicaties die m.b.t. de Tweede Wereldoorlog tot stand kwamen. We herinneren eraan dat de publicaties betreffende de koningskwestie vermeld worden in het hoofdstuk over de bronnen afkomstig van het staatshoofd.

CHARLES (J.-L.), DASNOY (P.). *Les secrétaires généraux face à l'occupant, 1940-1944. Procès-verbaux des réunions du Comité des secrétaires généraux (1940-1944)*. Brussel, 1974.

CHARLES (J.-L.), DASNOY (P.). *Rapporten van de Geheime Feldpolizei 1940-1944*. Antwerpen, 1974 (Franse uitgave: CHARLES (J.-L.), DASNOY (P.). *Les dossiers secrets de la police allemande en Belgique (La Geheime Feldpolizei en Belgique et dans le nord de la France)*. Bruxelles, 1972).

Documents diplomatiques belges – Belgische diplomatieke stukken 1941-1960. De l'indépendance à l'interdépendance – Van onafhankelijkheid tot onderlinge afhankelijkheid. Brussel, 1998-.

KLARSFELD (S.), STEINBERG (M.), eds. *Die Endlösung der Judenfrage in Belgien. Dokumente*. New York-Parijs, 1980.

LECLEF (Chanoine). *Le Cardinal van Roey et l'occupation allemande en Belgique / actes et documents*. Brussel, 1945 (Nederlandse uitgave: LECLEF (E.). *Kardinaal van Roey en de Duitse bezetting in België*. Brussel, 1945).

We herinneren aan de gepubliceerde dagboeken met als bekendste voorbeeld:

STRUYE (P.), JACQUEMYS (G.). *La Belgique sous l'Occupation allemande (1940-1944)*. Brussel, 2002.

De door het CRISP in 1971 gepubliceerde keuze van documenten uit de Britse archieven m.b.t. 1940, *Archives britanniques concernant l'histoire de Belgique en 1940*, in *CH CRISP*, 1971, nrs. 526-527, kreeg weinig navolging.

Volgend werk is gebaseerd op documenten uit Duitse archieven:

NESTLER (L.), SCHUMANN (W.). *Die faschistischen Okkupationspolitik in Belgien, Luxemburg und den Niederlanden (1940-45)*. Berlijn, 1990.

Wel worden meer en meer bronnen gedigitaliseerd op het internet aangeboden (zie o.a. de websites van ARA en SOMA). Enkele belangrijke Belgische documenten vindt men in *Conditions and Politics in Occupied Western Europe, online publication of FO 371 files from the National Archive*, Intl. Thomson Publishing, 2006. Zie bv. ook over de deportatie van de Belgische joden <http://www.temoins.be>. Soms kunnen ook sites of blogs van particulieren interessant zijn.

Voor een algemeen overzicht:

WORTH (R.H.). *World War II resources on the Internet*. Jefferson-Londen, 2002.